

ANALÝZA NĚKTERÝCH SOUČASNÝCH TEORIÍ CELOŽIVOTNÍHO VÝVOJE

Katarína Millová

Abstrakt

Studie předkládá analýzu některých současných teorií celoživotního vývoje. Soustředí se zejména na analýzu čtyř oblastí. Srovnává typ teoretického přístupu (např. psychologický vs. sociologický vs. systémový), úroveň zpracování vývoje (např. mikroskopická vs. makroskopická), klíčové charakteristiky vývoje a principy vývoje, ze kterých teorie vychází. Navzdory mnohým odlišnostem se objevují některé společné charakteristiky, například vliv tranzic, normativní a nenormativní události. Kromě toho můžeme vysledovat i vzájemné ovlivňování teorií. Například bioekologická teorie je ovlivněna teorií životní dráhy a lifespanová teorie kontroly je výrazně ovlivněna lifespanovou teorií vývoje.

Klíčová slova: celoživotní vývoj, teorie, vývojová věda

THE ANALYSIS OF SOME CONTEMPORARY LIFE-SPAN DEVELOPMENT THEORIES

Abstract

The study brings the analysis of some contemporary life-span development theories. The focus is especially on the analysis of four areas. The study compares type of the theoretical approach (e.g. psychological vs. sociological vs. system), level of the development elaboration (e.g. microlevel vs. macrolevel), key characteristics of the development and developmental principles. In spite of many differences, there are some common characteristics (e.g. influence of the transitions, normative and nonnormative events). Besides that we can trace up also reciprocal influence of the theories. For example, the bioecological theory is influenced by the life-course theory and the life-span theory of control is widely influenced by the life-span developmental theory.

Keywords: *life-span development, theories, developmental science*

Úvod

V rámci vývojové psychologie se vědecký zájem o celoživotní vývoj člověka začal objevovat velice pozvolně (např. teorie vrcholů života Ch. Bühlerové ve 30. letech 20. století, o dvacet let později teorie vývojových úkolů R. J. Havighursta a psychosociální teorie E.H. Eriksona). Navzdory těmto průkopnickým snahám se vývojem v průběhu celého života psychologové začali systematicky zabývat až v 70. letech 20. století (např. Baltesův výzkum celoživotního vývoje, 1970; Bronfenbrennerova ekologická teorie, 1977). Rozvoj systematického zkoumání souvisel i s rozvojem longitudinálního výzkumu (např. BASE – Berlin Aging Study; např. Baltes, Smith, 1997).

Následující teoretická studie se bude snažit analyzovat některé novější teorie celoživotního vývoje člověka, které vznikaly právě v poslední čtvrtině 20. století. Jde o teorii lifespanového vývoje (Baltes, Staudinger, Lindenberger, 1998), bioekologickou teorii (Bronfenbrenner, 2005a, b), lifespanovou teorii kontroly (Heckhausen, Schulz, 1995), teorii jednání (Brandtstädter, 1998), teorii životní dráhy (Elder, 1998a), holistickou interakční teorii jedinec-prostředí (Magnusson, Stattin, 1998) a teorii systému jedinec-v-prostředí (Wapner, Demick, 2000). Mnohé ze současných teorií se neustále vyvíjejí (pro srovnání 5. a 6. vydání Handbook of Child Psychology, Damon, Lerner, 1998, 2006). Tyto teorie nevznikaly samozřejmě ve vzduchoprázdnu a často jsou významně ovlivněny i klasickými teoriemi vývoje (např. Piaget, Erikson, Havighurst, ale i Vygotsky). Mnohé z nich se samy staly podkladem pro vznik dalších teoretických přístupů (např. Baltesova lifespanová teorie vývoje nebo Elderova teorie životní dráhy).

Teoretický přístup

Mnohé ze současných teorií nezkoumají pouze **psychologickou rovinu** vývoje (např. vývoj emocí, kognitivních charakteristik), která byla dominantní u klasických teorií. Často se pohybují i na rovině širších sociálních vztahů a historického vlivu, tedy na **sociologické rovině**. Některé z nich jsou součástí větší skupiny teorií, tzv. teorií vývojových systémů, které zdůrazňují **integraci jedince** a jeho sociálního, historického i přírodního **prostředí** (např. Magnusson, Wapner).

Lifespanová teorie vývoje P.B. Baltese (Baltes, Reese, Lipsitt, 1980; Baltes, Staudinger, Lindenberger, 1998) kombinuje **individuálně-psychologický** a **sociologický přístup**. Celoživotní vývoj člověka podle této teorie ovlivňují nejenom jeho psychické charakteristiky, ale i kulturní a historické prostředí.

Výrazně **sociologicky** je orientována *teorie životní dráhy* G. H. Eldera (1998a; Elder, Johnson, Crosnoe, 2003). Kriticky se staví k čistě psychologicky zaměřeným teoriím vývoje, které neumožňují pochopit společenskou strukturu jako významný faktor vývoje. Vývoj člověka je určen jeho individuální vývojovou dráhou a měnícími se společenskými a historickými podmínkami.

Teorie U. Bronfenbrennera (2005a, b) představuje *bioekologický přístup* k vývoji člověka. Kromě původních vnějších **ekologických systémů** (např. rodina, škola, společnost; 1977, 1979), se v novější formulaci teorie podílí na vývoji i **individuální struktury** (vnitřní procesy jedince). Pod vlivem Elderovy teorie životní dráhy zohledňuje i **časovou (historickou) dimenzi**.

J. Heckhausenová se ve své *lifespanové teorii kontroly* soustředí především na **psychologické charakteristiky** vývoje. Klíčovou úlohu ve vývoji hraje proces kontroly (vnější i vnitřní). Celá teorie kontroly byla významně ovlivněna Baltesovou teorií lifespanu (Heckhausen, Schulz, 1995; Schulz, Heckhausen, 1996).

Psychologický přístup zastává rovněž J. Brandtstädter v *teorii jednání*. S teorií J. Heckhausenová má společný zájem o procesy kontroly a jednání. Kromě toho zkoumá vývojové působení adaptačních procesů a aktivního činitele (Self; Brandtstädter, 1998; Brandtstädter, Greve, 1994).

Do rozsáhlejší skupiny vývojových teorií systémů patří *holistická interakční teorie jedince-prostředí* D. Magnussona (Magnusson, Stattin, 1998; Magnusson, Törestad, 1993). Podobně jako jiné teorie vývojových systémů dává důraz na **integraci** jedince a jeho prostředí. V teorii se zabývá analýzou **psychologických charakteristik** na úrovni jedince i **sociologických charakteristik** na úrovni procesů, které probíhají v prostředí.

Další z teorií vývojových systémů je *teorie systému jedince-v-prostředí* S. Wapnera (Wapner, Demick, 1998, 2000). V holistickém principu jde ještě dál než Magnusson. Za základní jednotku analýzy nepovažuje samostatné entity jedinec↔prostředí, ale celý systém jedince-v-prostředí jako jeden celek, který obsahuje **psychologické charakteristiky** jedince i **charakteristiky vnějšího prostředí**.

Úrovně vývoje

Úrovně, na jakých zpracovávají jednotlivé teorie vývojový proces, jsou různé. Jde například o **faktory z vnějšího prostředí** (společenský systém, rodina, vrstevníci) nebo **faktory na úrovni jedince** (motivační procesy, emoce, kognitivní procesy).

Teorie lifespanového vývoje je velice rozsáhlá, P. Baltes ji charakterizuje jako metateorii (Baltes, Lindenberger, Staudinger, 1998). Faktory, které ovlivňují vývoj, rozděluje do **pěti úrovní** podle jejich obecnosti (tabulka 1).

Tabulka 1. Pět úrovní analýzy v rámci lifespanové teorie vývoje
(upraveno podle Baltes, Lindenberger, Staudinger, 1998)

Úroveň 1	Biologická a kulturně – evoluční perspektiva. Jde o nejobecnější a nejvzdálenější úroveň. Vymezuje ústřední oblasti výzkumu, možnosti a normy reakcí v rámci celoživotního vývoje.
Úroveň 2	Dynamika zisků a ztrát. Celoživotní změny v umístění zdrojů vývoje při růstu, odolnosti nebo regulaci ztrát.
Úroveň 3	Skupina metateoretických předpokladů o povaze celoživotního vývoje.
Úroveň 4	Model selekce, optimalizace a kompenzace (SOC): příklad teorie úspěšného celoživotního vývoje.
Úroveň 5	Lifespanové teorie ve specifických funkcích a oblastech: inteligence, kognice, osobnost, Self. Jde o nejkonkrétnější a nejbližší úroveň.

Podle *teorie životní dráhy* probíhá vývoj na dvou úrovních: makroúrovni a mikroúrovni. **Makroúroveň** souvisí se společenským systémem, ve kterém člověk žije. **Mikroúroveň** se týká biologického, psychologického a behaviorálního aspektu vývoje (Elder, 1998a).

Bioekologická teorie U. Bronfenbrennera má topologický charakter a skládá se ze čtyř systémů (1977, 1979; Bronfenbrenner, Morris, 1998). **Mikrosystém** je nejbezprostřednější systém lidského vývoje. Jeho součástí jsou vztahy mezi vyvíjejícím se jedincem a prostředím (např. rodina, škola). **Mezosystém** je složený z několika mikrosystémů. Jedinec je v průběhu svého vývoje vystaven mnoha prostředím, které se navzájem ovlivňují (např. škola a rodina). **Exosystém** tvoří vnější dimenzi vývoje. Vývoj jedince je ovlivněn nejen tím, co se odehrává v prostředí, kterého je součástí, ale i jinými oblastmi, do kterých nemá přístup (např. práce rodičů). **Makrosystém** je nejširší ekologický systém, který souvisí s kulturou. Je vytvořen historickými událostmi a kulturními hodnotami. Kromě vnějšího prostředí teorie zdůrazňuje ve vývoji i **charakteristiky jedince**, mezi které patří biologické, psychologické a behaviorální faktory.

Na rozdíl od předešlých teorií nemá *lifespanová teorie kontroly* explicitně vyjádřené úrovně, na kterých probíhá vývoj. Důležitá je činnost jedince (**mikroúroveň**) ve vztahu k vnějším nebo vnitřním procesům. Vývoj probíhá v interakci dvou procesů kontroly, které jsou vzájemně antagonistické. Primární kontrola, kterou jedinec upřednostňuje, je zaměřena na ovlivňování **vnějšího prostředí** aktivním jednáním. Sekundární kontrola se vyvíjí v ontogenezi později a vztahuje se na **vnitřní procesy** (např. kognitivní), které jedinec používá, aby minimalizoval ztráty v primární kontrole (Heckhausen, Schulz, 1995; Schulz, Heckhausen, 1996).

Podobně jako v předešlé teorii jsou podle *teorie jednání* pro vývoj důležité faktory na úrovni jedince (**mikroúroveň**): asimilativní, akomodativní a imunizační procesy. Asimilativní (aktivní) procesy se vztahují k **vnitřnímu i vnějšímu prostředí** v aktivním ovlivňování jednání a kontroly, akomodativní procesy se objevují při selhání asimilativních procesů a vztahují se k **vnitřním procesům** (např. volní procesy, motivace, kognitivní procesy). Zvláštní skupinu tvoří imunizační procesy, které tlumí asimilativní i akomodativní procesy a vztahují se k obraně Self (Brandtstädter, Renner, 1990).

Podobně jako jiné teorie systémů, *interakční holistická teorie jedince-prostředí* dává důraz na **holistický přístup** ke studiu vývoje jedince. Teorie se pohybuje zejména na **makroskopické úrovni**. Popisuje **interakci jedince s prostředím**, které jsou pro pochopení vývoje neoddelitelné. Teorie se zaměřuje na dvě oblasti: **prostředí**, kde zdůrazňuje vliv proximálního (blízkého) prostředí (např. rodina, vrstevníci) a distálního (vzdáleného) prostředí, které se váže ke kulturním, ekonomickým a sociálním podmínkám (Magnusson, Stattin, 1998). Na úrovni **jedince** zohledňuje teorie jak jeho vnější projevy (chování), tak vnitřní charakteristiky (mentální systém a biologické faktory).

Stejně jako teorie D. Magnussona i *teorie vývojového systému jedince-v-prostředí* se pohybuje především na **makroúrovni**, s důrazem na holistický přístup. Základní jednotkou analýzy je celý **systém jedince-v-prostředí**. Navzdory makropřístupu zohledňuje teorie jednotlivé aspekty na **úrovni jedince** (biologické, psychologické a sociokulturní) i na **úrovni prostředí** (fyzické, interpersonální a sociokulturní; Wapner, Demick, 1998).

Klíčové charakteristiky teorií

Každá teorie zohledňuje specifické charakteristiky, které považuje v procesu celoživotního vývoje za klíčové. Navzdory vzájemným odlišnostem můžeme v teoriích vystopovat společné prvky. Jde například o vliv **normativních a nenormativních událostí**

nebo procesů **selekce** a **kompence**, které se objevují v *lifespanové teorii vývoje* i v *lifespanové teorii kontroly*. Opakovaně v teoriích celoživotního vývoje můžeme najít pojem **tranzice** (významná změna, odchylka), a to nejenom v *teorii životní dráhy*, ale i v *bioekologické teorii* ve formě **ekologické** a **životní tranzice** a v *teorii systému jedinec-v-prostředí* jako **kritické tranzice**. Společný důraz na roli **kontroly** ve vývoji dávají dvě čistě psychologicky orientované teorie – *lifespanová teorie kontroly* a *teorie jednání*. Stejně tak i podřízení **holistickému principu** je společné pro dvě teorie vývojových systémů, *holistickou interakční teorii jedinec-prostředí* a *teorii systému jedinec-v-prostředí*.

V *lifespanové teorii vývoje* hraje důležitou úlohu model selekce, optimalizace a kompenzace (SOC; Baltes, Lindenberger, Staudinger, 1998). V průběhu života lidé potkávají určité příležitosti i omezení, které zvládají pomocí **selekce**, **optimalizace** a **kompence**, které vedou k úspěšnému vývoji. **Selekce (S)** souvisí s nasměrováním vývoje (např. výběr cíle). **Optimalizace (O)** se váže k oblastem růstu (např. zdokonalování schopností). **Kompence (C)** reguluje ztráty ve vývoji (např. pomůcky k zapamatování). Základní charakteristikou celoživotního vývoje je **plasticita** (Baltes, Schaie, 1976). Jde o rozsah, ve kterém se lidský vývoj pohybuje díky **normativním událostem** (jsou společné pro většinu lidí v určitém chronologickém věku, např. nástup do první třídy) a **nenormativním událostem** (individuální situace, např. rozvod).

V *teorii životní dráhy* jsou klíčovými charakteristikami vývoje jedince **sociální trasy** („cesty“ vzdělání, práce, rodiny, atd., po kterých jde jedinec a celé sociální skupiny), **vývojové trajektorie** (chronologicky uspořádané společenské role a zkušenosti), **tranzice** (krátkodobé významné změny ve stavu či roli jedince), **body obratu** (změny životní dráhy) a **časové dimenze lidského vývoje** (ontogenetický čas, rodinný a historický čas; Elder, 1998a, b; Elder, Johnson, Crosnoe, 2003).

Významnou roli v *bioekologické teorii* hraje **prostředí**. Jde zejména o prostředí, jak ho subjektivně vnímá jedinec (Bronfenbrenner, 1977, 1979). K pochopení lidského vývoje v různých prostředích je nezbytnou podmínkou **ekologická validita**. Dalším klíčovým pojmem v bioekologické teorii jsou **proximální procesy**. Ty jsou hnací silou lidského vývoje. Jedná se o vlastnosti jedince, blízké i vzdálené prostředí a výsledky vývoje. V prostředí probíhají **ekologické tranzice**, které vedou ke změně role jedince nebo jeho prostředí (Bronfenbrenner, Morris, 1998).

Proces **kontroly** je klíčovým bodem celoživotního vývoje v *lifespanové teorii kontroly* (Heckhausen, Schulz, 1995; Schulz, Heckhausen, 1996). Kontrola je kritériem pro to, co je ve studiu celoživotního vývoje důležité (např. změna aspirační úrovně, zvýšení kognitivního výkonu nebo úbytek paměťových schopností). Vylučuje tak běžné činnosti, které ke kontrole nemají žádný vztah. Důležitou úlohu ve vývoji teorie kontroly přikládá rovněž **normativním** a **nenormativním událostem** v životě jedince. Proces kontroly ovlivňuje vývoj jedince prostřednictvím **vývojových cílů**, které si jedinec stanovuje s ohledem na své schopnosti a věk. Dosažení vývojových cílů je omezeno společenskými, biologickými nebo věkovými charakteristikami. Teorie je označuje jako **vývojové hranice** (např. omezení plodného věku ženy nebo věkové omezení vrcholného fyzického výkonu).

Kromě procesu **kontroly** je ústředním činitelem v *teorii jednání* **aktivní činitel** (Self), který se snaží kontrolovat a optimalizovat vlastní vývojové výsledky. Kromě toho hraje klíčovou roli i **jednání**. To J. Brandtstädter (1998) definuje jako chování, které je záměrné, je alespoň pod částečnou kontrolou, je tvořeno a omezováno společenskými pravidly a jeho cílem je změna situace.

Mezi hlavní znaky *interakční teorie jedinec-prostředí* patří **holistická orientace** vývoje a **reciproční interakce** mezi jedincem a prostředím, díky které dochází k jejich změně. **Integrovaná podstata** vývojových procesů, které se vyvíjejí a fungují jako

neredukovatelný celek, je dalším klíčovým bodem. **Adaptace** jako další charakteristika individuálního vývoje obsahuje dvě rovnovážné síly: zrání a zkušenosti. Následkem vlivu zrání a zkušeností je jedinecovo celkové fungování **transformováno** (změněno) do nového stavu. Zároveň vývojové procesy díky své **synchronizaci** (časové organizaci) umožňují efektivní změnu integrovaných procesů (např. Magnusson, Törestad, 1993; Magnusson, Stattin, 1998).

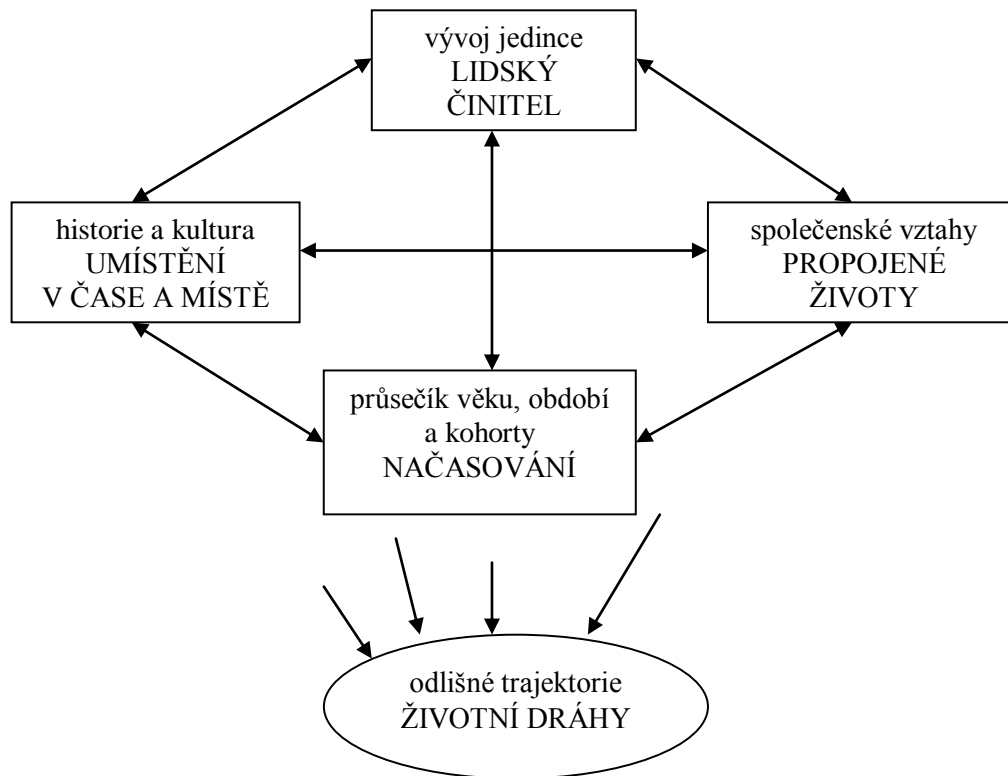
Wapnerova *teorie systému jedinec-v-prostředí* propojuje tři klíčové charakteristiky (Wapner, Demick, 1998, 2000). **Holistický aspekt** systému jedinec-v-prostředí, **vývojový aspekt** systému, kde se uplatňuje ortogenetický princip a **systémovou orientaci** teorie. Významným znakem teorie je její makroskopická orientace: základní jednotkou analýzy není jedinec nebo prostředí, ale celý systém jedinec-v-prostředí. Kromě nich klíčovou roli hrají **kritické tranzice**, které znamenají odchylku od jakékoliv části systému jedinec-v-prostředí (např. vstup do zaměstnání, odchod do důchodu).

Principy vývoje

Mnozí autoři teorií celoživotního vývoje vytvořili specifické principy vývoje. Slouží k pochopení a uvědomění si konkrétních vlivů širších společenských a historických podmínek (např. *teorie životní dráhy*), individuálních charakteristik (např. *lifespanová teorie vývoje*, *lifespanová teorie kontroly* a *teorie vývojového systému jedinec-v-prostředí*) nebo vývoje v rámci celistvého systému (např. *holistická interakční teorie jedinec-prostředí*). Tyto principy vývoje se liší podle toho, jak je orientována teorie vývoje (psychologicky, sociologicky nebo systémově). Některé teorie principy vývoje nemají explicitně vyjádřeny, jako například *teorie jednání* nebo *bioekologická teorie vývoje*.

Mezi základní principy celoživotního vývoje v *lifespanové teorii vývoje* patří **poměr zisků a ztrát**. Tento poměr se v průběhu života jedince mění. V dětství má převahu růst (zisk, např. rozvoj kognitivních charakteristik, motoriky), s rostoucím věkem začíná převažovat úbytek (ztráta, např. pokles fyzické výkonnosti, paměťových schopností). Kromě vztahů zisky-ztráty patří mezi principy vývoje procesy **selektce**, **optimalizace** a **kompensace** (viz klíčové charakteristiky), které jsou charakteristické pro každou úroveň úspěšného vývoje (Baltes, Lindenberger, Staudinger, 1998).

V *teorii životní dráhy* existuje pět principů vývoje, které pomáhají pochopit úlohu širších společenských a historických podmínek (**princip historického času a místa**; **princip načasování životů**), vztahu k druhým lidem (**princip vzájemné propojenosti lidských životů**) a úlohu samotného jedince (**princip lidské činnosti v rozhodování a jednání**). Rovněž zdůrazňuje celoživotní podstatu vývoje (**princip celoživotního vývoje**; Elder, 1998a, b, obrázek 1).

Obrázek 1: Principy vývoje v teorii životní dráhy (upraveno podle Giele, Elder, 1998)

Teorie lifespanové kontroly rozpracovala čtyři principy maximalizace vývoje. **Různorodost** je důležitá pro optimální vývoj, protože snižuje riziko zranitelnosti, která se objevuje, když je vývoj jedince příliš úzce specializován. **Selektivita** souvisí s výběrem cílů, zdrojů a investic. **Kompensace a zvládnání** se objevují v souvislosti s věkem a potřebou nahradit snižující se potenciál jedince. Čtvrtým principem je **řízení výměny** mezi jednotlivými oblastmi a životními fázemi (Schulz, Heckhausen, 1996).

Mezi principy, které vedou k pochopení vývoje *systemu jedinec-prostředí* (Magnusson, Stattin, 1998) patří **holistický princip** (důležitý je celek a vzájemné vztahy mezi částmi, nikoliv izolované prvky). Mezi další principy vývoje patří **princip časovosti**, který označuje vliv času ve vývoji systému jedinec-prostředí. **Princip restrukturalce** souvisí s proměnou struktur (např. kognitivní, emoční) a procesů v systému. **Princip dynamické interakce** znamená vzájemné vztahy mezi různými úrovněmi systému (např. v rámci psychických a biologických charakteristik jedince, mezi jedincem a jeho prostředím). **Princip uspořádanosti** souvisí s fungováním každé struktury a procesu, které se řídí určitými zákonitostmi. **Princip integrace** označuje vzájemnou koordinaci částí systému v takovém způsobu, aby sloužily cíli celého systému. Existencí mírných odchylek od normy ve vzhledu nebo chování jedince se zabývá **princip minimálních vlivů**.

Teorie systému jedinec-v-prostředí (Wapner, Demick, 2000) popisuje jediný vývojový princip. V **ortogenetickém principu** jde o změnu od nediferencovaného, promíchaného, difúzního, rigidního a labilního systému k diferencovanému, hierarchicky integrovanému, samostatnému, členitému, flexibilnímu a stabilnímu systému jedinec-v-prostředí. Projevuje se nejenom na úrovni ontogeneze, ale i fylogeneze, mikrogeneze (např. vývoj vjemu), patogeneze a etnogeneze (vývoj v průběhu lidské historie).

Závěr

Předložená teoretická studie se snažila o částečnou analýzu některých významných současných teorií celoživotního vývoje. Navzdory dlouhému opomíjení je tato problematika v současnosti v centru zájmu mnohých odborníků, a to nejenom z oblasti psychologie. Od druhé poloviny 90. let 20. století se čím dál tím častěji skloňuje pojem **vývojová věda**, která se nachází na rozhraní lékařských, biologických, sociálních, humanitních a behaviorálních věd (více např. Cairns, Elder, Costello, 1996; Lerner, 2006). Současné nejvýznamnější teorie celoživotního vývoje se nespécializují pouze na jedinou oblast (např. kognitivní nebo morální vývoj). Promítá se do nich nejenom psychologické (např. lifespanová teorie vývoje), ale i sociologické hledisko (např. teorie životní dráhy) nebo hledisko teorie systémů, která byla vytvořena původně v oblasti přírodních věd (von Bertalanffy, 1968; např. teorie systému jedinec-v-prostředí).

Literatura

- Baltes, P. B., Reese, H. W., & Lipsitt, L. P. (1980). Life-span developmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 31, 65 – 110.
- Baltes, P. B., & Schaie, K. W. (1976). On the plasticity of intelligence in adulthood and old age: Where Horn and Donaldson fail. *American Psychologist*, 31, 720 – 725.
- Baltes, P. B., & Smith, J. (1997). A systemic-wholistic view of psychological functioning in very old age: Introduction to a collection of articles from the Berlin Aging Study. *Psychology and Aging*, 12, 395 – 409.
- Baltes, P. B., Staudinger, U. M., & Lindenberger, U. (1998). Life-span theory in developmental psychology. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 1029 – 1143). New York: Wiley.
- Bertalanffy, L. von (1968). *General system theory: Foundations, development, applications*. New York: George Braziller.
- Brandstädter, J. (1998). Action perspectives on human development. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 807 - 863). New York: Wiley.
- Brandstädter, J., & Greve, W. (1994). The aging Self: Stabilizing and protective processes. *Developmental Review*, 14, 52 – 80.
- Brandstädter, J., & Renner, G. (1990). Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: Explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. *Psychology and Aging*, 5, 58 – 67.

- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32, 513 – 531.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (2005a). The bioecological theory of human development (2001). In U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development* (pp. 3 – 15). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bronfenbrenner, U. (2005b). Ecological systems theory (1992). In U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development* (pp. 106 - 173). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P.A. (1998). The ecology of developmental process. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 993 – 1028). New York, Wiley.
- Cairns, R. B., Elder, G. H., Jr., & Costello, E. J. (Eds.) (1996). *Developmental science*. New York: Cambridge University Press.
- Damon, W. (Series Ed.), & Lerner, R. M. (Vol. Ed.) (1998). *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed.). New York: Wiley.
- Damon, W., & Lerner, R. M. (Eds.) (2006). *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (6th ed.). Hoboken: Wiley.
- Elder, G. H., Jr. (1998a). The life course and human development. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 939 – 991). New York: Wiley.
- Elder, G. H., Jr. (1998b). The life course as developmental theory. *Child Development*, 69, 1 – 12.
- Elder, G. H., Jr., Johnson, M.K., & Crosnoe, R. (2003). The emergence and development of life course theory. In: J.T. Mortimer, & M.L. Shanahan (Eds.), *Handbook of the life course* (pp. 3 – 19). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Heckhausen, J. & Schulz, R. (1995). A life-span theory of control. *Psychological Review*, 102, 284 – 304.
- Lerner, R. M. (2006). Developmental science, developmental systems, and contemporary theories of human development. In W. Damon, & R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 1 - 17). Hoboken: Wiley.
- Magnusson, D., & Stattin, H. (1998). Person-context interaction theories. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 685 - 759). New York: Wiley.
- Magnusson, D., & Törestad, B. (1993). A holistic view of personality: A model revisited. *Annual Review of Psychology*, 427 – 452.
- Schulz, R., & Heckhausen, J. (1996). A lifespan model of successful aging. *American Psychologist*, 51, 702 – 714.
- Wapner, S., & Demick, J. (1998). Developmental analysis: A holistic, developmental, systems-oriented perspective. In W. Damon (Series Ed.), & R.M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 761 – 805). New York: Wiley.

Wapner, S., & Demick, J. (2000). Person-in-environment psychology: A holistic, developmental systems-oriented perspective. In W.B. Walsh, K.H. Craik, & R.H. Price (Eds.), *Person-environment psychology: New directions and perspectives* (2nd. ed., pp. 25 – 60). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

O autorce:

Mgr. Katarína Millová je v současnosti studentkou doktorského studia psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a působí i na Psychologickém ústavu Akademie věd ČR v Brně. Ve svém výzkumu se zabývá zejména celoživotním vývojem člověka a problematikou zvládání zátěže.

Kontaktní údaje:

email: katarina@psu.cas.cz

adresa: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Veveří 97, 602 00 Brno

Millová, K. (2009). Analýza některých současných teorií celoživotního vývoje. *E-psychologie* [online], 3(4), 45-54 [cit. vložít datum citování]. Dostupný z WWW: <<http://e-psycholog.eu/pdf/millova.pdf>>. ISSN 1802-8853.